

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

Romanticism in Theory. Edited by Lis Møller and Marie-Louise Svane. Aarhus University Press. Aarhus 2001.

Antologin *Romanticism in Theory* består av 15 uppsatser, varav 14 skrivna på engelska och 1 på franska, ursprungligen de viktigaste av de många inläggen vid ett symposium arrangerat av Dansk Selskab for Romantikstudier på Schæffergården i Köpenhamn i juni 1996. Volymens redaktörer Lis Møller och Marie-Louise Svane organiserade även symposiet. Boken är tillägnad den framstående romantikforskaren och Schlegelutgivaren Ernst Behler (1928–97), också en av initiativtagarna till ett stort och för dagens romantikforskning väsentligt symposium i Bad Homburg 1986, där traditionell och poststrukturalistisk romantikforskning möttes (Se *Die Aktualität der Frühromantik*, hrsg. E. Behler & J. Hörisch, Paderborn, München, Wien & Zürich, 1987).

Uppsatserna i den danska antologin tar sin utgångspunkt i mötet mellan titelns möjliga betydelser: *Romanticism in Theory* = romantisk teorbildning, romantiken som teori eller romantiken så som den betraktas av samtida teori. Redaktörerna vill skärskåda förbindelserna mellan kunskapsfält och discipliner under romantiken och visa hur den romantiska estetiken influeras av idéer och begrepp från naturvetenskap, lingvistik och semiotik, samt hur den påverkas av romantiska teorier om drömmen och det omedvetna. Naturligtvis kan dylika mycket högt ställda krav knappast helt infrias inom ramarna för en symposievolum. Mer fullständigt lyckas redaktörerna hålla sitt löfte att visa romantiken genom de moderna teoretiska paradigmen – talaktsteorins, psykoanalysens och diskursteorins – prisma. Likt passare har bidragen den ena skänkeln fäst vid romantiken och den andra cirklande i nuet.

Uppsatserna, som är av mycket olika karaktär, indelas i tre grupper: "Språk och semiotik", "Bild, bildspråk och fantasi" samt "Det romantiska Andra". Bengt Algot Sørensens mycket väl-skrivna bidrag "German Romanticism between World Literature and German Philology" lyfter fram kända utvecklingslinjer, men från en ny utgångspunkt, nämligen begreppet Weltliteratur (världslitteratur). Första belägget finns hos historikern A. L. Schlözer i Göttingen, ett senare hos Wieland när denne skall definiera begreppet urbanitet. Men det är först mot 1820-talets slut som termen etableras genom den sene

Goethe, bl. a. i *Über Kunst und Altertum*. I termen världslitteratur uttrycktes idén om en möjlig övernationell förståelse och en mellankulturell kommunikation. Emellertid kan liknande idéer formulerade på annat sätt återfinnas redan hos upplysningsmännen och hos J. G. Herder. Sørensens tes är nu att Jenaromantiken, numera kallad Frühromantik, utvecklar Herders tankegångar om en litteratur omfattande såväl Västerlandet som Persien, Arabien, Indien etc. i sin egen praxis, d. v. s. i poesin, i de estetiska teorierna och i översättningarna. Sturm und Drang, Frühromantik och den olympiske Goethe i Weimar sammanstrålar alltså i en gemensam betoning av begreppet världslitteratur. I sin argumentation stöder sig Sørensen på Friedrich Schlegels *Über das Studium der griechischen Poesie*, hans föredrag i Paris 1803/04 och givetvis hans *Über die Sprache und Weisheit der Inder* samt Novalis *Die Christenheit oder Europa*. Begreppet Weltliteratur utvecklas vidare i Ludwig Tiecks förord till *Minnelieder* 1803, där "alle Werke der verschiedensten Künstler" betraktas som "Teile Einer Poesie". Tieck ser även den tyska medeltidsdiktningen som del av världslitteraturen. J. D. Gries framhåller värdet av Tiecks *Don Quijote*-översättning just i dess karaktär av gott exempel på "die wahre poetische Übersetzungskunst".

Hos August Wilhelm Schlegel utvecklas, förutom världslitteraturbegreppet, en översättningsteori som höjer översättningens status och upphäver gränsen mellan skrivande av poesi och översättning. Översättningen ses nämligen som en kreativ form av återskapande. Den översatta världslitteraturen kommer att fungera som utgångspunkt för romantikernas egen tyska poesi. Tiecks översättningar av Shakespeare och Cervantes blir katalysatorer för nya idéer och litterära verk. Utan Tiecks tolkning av *Don Quijote* skulle t. ex. Fr. Schlegels arabeskteori inte ha kunnat utvecklas. Bröderna Schlegel tar avstånd från en hållning där man förlägger traditionen blott till en viss litteratur under en viss epok. Litteraturerna existerar bredvid varandra i en sammanhängande helhet.

Kosmopolitiska och nationella utvecklingslinjer strålar samman i den nya tyska romantiska litteraturen. Enligt A. W. Schlegel skulle tyskarnas nya lovande litteratur, kritik, filosofi och naturvetenskap borge för en position inom världslitteraturen.

Emellertid förändrades intresset för traditionen, t. ex. Minnesången och Nibelungenlied, allt mer. Redan internationalisterna Tieck och A. W. Schlegel gav viktiga impulser till filologin. Tyska rikets upplösning och Napoleonkrigen kom inte att rubba Tiecks position, men väl Schlegels, vilket blir synligt i synnerhet i samband med den yttranden om Nibelungenlied, vilken å ena sidan betraktas som ett subliment konstverk, å andra sidan som förkroppsligandet av tysk nationalkaraktär. Genom germanister som F. H. von der Hagen och den till Schlegel kritiske Karl Lachmann (som ederade Nibelungenlied 1826) och framför allt de i och för sig internationellt välorienterade bröderna Wilhelm och Jacob Grimm förändras accentueringen genom att verkets art som tyskt tydligare betonas.

Hos bröderna Grimm förhärligas naturpoesin på konstpoesins bekostnad. Hos den unge Wilhelm Grimm blir naturpoesi förvånande identisk med nationalpoesi, den medeltida europeiskt präglade konstpoesin blir otysk! Den främsta vittra angelägenheten för varje folk blir för Jacob Grimm omsorgen om och studiet av dess egen nationallitteratur. Slutligen, hos Ernst Moritz Arndt, kommer en attack mot Goethes begrepp Weltliteratur. En ideologiskt lovande ny början hos Goethe och i Frühromantik kvävs alltså av tidens politiska och kulturella klimat.

Två av bidragen i *Romanticism in Theory* bygger på Michel Foucaults tänkande. Ernst Behler, som ämnat närvara vid symposiet men förhindrades av sjukdom, utgår i sitt bidrag ”The Early Romantic Theory of Language and Its Impact upon Nietzsche and Foucault” från de sista kapitlen i *Les Mots et les Choses*. Inom politisk ekonomi, naturvetenskap och humaniora överges 1700-talets rationalism under seklets sista år, vilket märks i vokabulären: välstånd ersätts med arbete, biologin får ersätta klassifikationssystemen och filologin och (i synnerhet den jämförande) lingvistikens avlöser den allmänna grammatiken. Det sker ett skifte från representation och objektivitet till historia och historicitet i ett nytt slags *episteme*, där vardandet, inte varat, står i fokus. Referenspunkten flyttas från objektvärlden till det mänskliga subjektet.

För Foucault danas moderniteten i en process under åren 1795–1800; viktigt är emellertid att denna modernitet delvis är omöjlig att helt förstå för oss, eftersom vi själva är delar av den. För Foucault är Gud mera en förutsättning för

vårt tal än en metafysisk storhet. För Foucault är Nietzsche och Mallarmé de tänkare som först förbinder det filosofiska uppdraget med en radikal språkreflexion. För Mallarmé är det som talar i Ordet inte dess mening, utan dess gåtfulla vara.

Behler vill nu förflytta fokus från den filosofiska utvecklingen i 1700-talets Paris till den litterära i Jena. Aktiviteten inom Frühromantik infaller nämligen just under de aktuella åren. För romantikerna är språkreflexionen fundamental för hela deras verksamhet: poesi, konst, bildning, religion, samhälle och till och med tanken på republik förbinds med språket. Tydligast märks detta hos A. W. Schlegel som inspirerats av Hemsterhuis. För Schlegel är det exempelvis otillräckligt att förklara diktens meter med minnesregler och upprepningsfascination – han vill söka meterns fysiologiska rötter i andningen och i hjärtats slag. Inom språkteorin ansluter sig Schlegel till den tradition som hävdar att språket utvecklats både genom efterbildning av naturen och i relation till människans inre ljud, förnuft och sinnen, d. v. s. Schlegels teori medierar mellan Condillac/Locke-traditionens naturtilltro och Herder/Rousseau-anhängarnas subjektivitet. Språket är för Schlegel mänsklig proto-poesi.

Om A. W. Schlegel kan sägas reflektera över språkets möjligheter kan Fr. Schlegel och Novalis snarast sägas reflektera över dess gränser. Behler åberopar sig på en Novalistext med titeln *Monolog*, där språket ses som något som förhindrar fullständig kommunikation av människans idéer. Novalis poäng är att det är just detta ständigt bristfälliga språk som är poesiens. Liksom Fr. Schlegel accepterar han språkets gränser med glädje – vi är långt från en teori där språket ses som ett fångelse. Genom poesi, lek (Spiel) och ironi söker vi uppnå det omöjliga, d. v. s. transcendera språkets gränser. Fr. Schlegel ser snarast något positivt i den fundamentala ”Unverständlichkeit” (obegriplighet) och bristande transparens vi finner i språket. Det är omöjligheten av total begriplighet som gör att skriftens högsta form blir fragmentet, aforismen, dialogen etc. Schlegels språkskepsis är alltså grundläggande för hans egen romantiska poetik.

Nietzsches viktigaste text om språket är *Über Wahrheit und Lüge* tillkommen 1873, men aldrig publicerad av filosofen själv. I denna text förnekas vår förmåga att fälla objektiva sanningsom-

dömen om världen. Människans förnuft är avsiktslöst och godtyckligt. Det mänskliga ögat glider längs tingens yta. Språkets konventioner fungerar som ett slags illusioner. Det som enligt Behler är gemensamt för Nietzsches kritik av det filosofiska språkets anspråk och romantikernas texter är tilltron till språkets kreativa, konstnärliga, poetiska och metaforiska karaktär, trots insikten om språkets bristande förmåga.

Till sist lyfter Behler fram några av Nietzsches aforismer, bl. a. 39:e aforismen i *Menschliches, Allzumenschliches*, 121:a aforismen i *Die fröhliche Wissenschaft* och 119:e aforismen i *Morgenröte* och relaterar filosofens språksyn till hans syn på moral och förnuft. Behlers Nietzsche kan sägas vara en Nietzsche som betonar ett fantiserande förnuft hos människan. Varje form av rationalitet dras in i en oändlig dialektisk reflexion.

Man ger gärna Behler rätt i hans emfas av den tidigare försummade synen på språket inom Frühromantik och det är en stor förtjänst i hans uppsats att han visar hur fundamental denna är för andra aspekter av romantiskt skapande, men synen på Nietzsche är, om vi fokuserar den som sådan, starkt präglad av Foucaults tolkning av filosofen och poststrukturalisternas betonande av stilar och troper i Nietzsches retorik. Men en mer nyanserad Nietzschebild skulle faktiskt stärka Behlers tes och ytterligare markera hur väsentlig Novalis och bröderna Schlegels roll är för det filosofiska och kulturella uppbrottet 1795/1800.

I den andra Foucaultinspirerade artikeln, ”Transition-Fossiles’: Friedrich von Hardenbergs Conception of Transition in His *Werner-Studien*”, diskuterar Marie-Theres Federhofer Hardenbergs (Novalis) studier i mineralogi vid Bergakademien i Freiberg från december 1797 till 1800 – författaren deltog till och med i geologiska undersökningar i Sachsen i juni 1800.

Vanligtvis brukar forskarna, såsom senast Theodor Ziolkowski, tolka Hardenbergs mineralogiska intresse som en metafor för estetisk-poetologiska eller psykologiska föreställningar. Med stöd i anteckningarna från Freiberg, i synnerhet de s.k. *Werner Studien*, uppkallade efter A.G. Werner, en av Hardenbergs lärare, söker sig nu Federhofer fram till en annan argumentation, där hon utgår från upplysningstidens naturvetenskap och Fichtes filosofi. I romantiken finner vi ett språng – det handlar nu enligt Foucault inte om att betrakta det synliga fenomenet såsom representerande andra synliga fe-

nomen, utan att relatera det synliga till det osynliga. Genom studier av C. I. Löschers teorier om kristaller och J. Fr. Widemanns tankegångar om bergarternas förvandlingar, två för Hardenberg välbekanta lärosystem, vari forskarna skiljer mellan kemiska element och yttre egenskaper, lyckas Federhofer visa hur romantikens vetenskapsmän inte bara arbetar med observationer utan också med konstruktioner och modellsystem, när de diskuterar mineralogisk övergång.

Federhofer analyserar sedan Werners ställningstaganden inom mineralogin. Hennes huvudsynpunkt är att Werner inte som tidigare mineraloger sökte skapa ett linnéanskt system för mineraler, alltså inte sökte rekonstruera naturens ordning. Han är inte intresserad av det mineralogiska objektet, utan av dess karakteristika.

Problematiska i Werners skrifter är distinktionerna mellan organisk och anorganisk materia samt mellan yttre karakteristika och inre struktur. Det är just på dessa punkter han får kritik av Hardenberg, som med sina begrepp ’ÜbergangsNatur’ och ’ÜbergangsKennzeichen’ söker komma över dikotomierna. Hardenberg förkastar vidare föregångarens delvis empiriska kunskapsteori. Viktigt för Hardenberg är Fichtes begrepp ’Wechselbestimmung’ som radikaliserats av Hardenberg, därigenom att det intellekt hos Fichte där det absoluta verkar hos Hardenberg ersatts just av ’Wechselbestimmung’.

På så sätt har Federhofer tillerkänt Hardenberg en plats i vetenskapshistorien och lyckats relatera diktarens mineralogiska, först i sen tid ederade, anteckningar till hans Fichteinspirerade filosofi. Däremot berör hon inte de skönlitterära skrifterna i sin uppsats.

Mindre resultat ger uppenbarligen associationen mellan 1950-, 1960- och 1970-talens speech-act-teori och romantiken. Angela Esterhammer söker genom ett studium av i synnerhet Wilhelm von Humboldts *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* och Coleridges *Logic* (publicerad 1981) visa hur J.L. Austins och John R. Searles teorier om bl. a. performativer har sina förutsättningar i postkantiansk språkfilosofi och romantikernas litteratur. Redan Herder upptäcker ett performativt moment i språkets ursprung och Fichtes sättande av Jaget och Icke-jaget är enligt Esterhammer av fundamentalt performativ karaktär. Romantikerna visar att språket är intrinsi-

kalt performativt – Coleridges text har dessutom ett dubbelt perspektiv: den utgör själv en mental akt, samtidigt som den reflekterar över mentala akter. Enligt *Logic* är samexistensen mellan "action" och "being" basen för språket; Coleridge kan till och med tala om "the act of being" (s. 61). Språket är alltså i grunden såväl konstativt som performativt.

Ehuru förenklade varianter av Searles talaktsfilosofi kan tyckas vara Coleridge avlägsna, menar Esterhammer att en närläsning av *Speech Acts* (1969) visar överensstämmelser mellan Searles "act of predication" och "the mind's own synthetic power" hos Coleridge. Emellertid formulerar Esterhammer själv den invändning som lätt kan riktas mot hennes tes: medan talaktsteorin förutsätter ett stabilt mänskligt subjekt är huvudföremålet för Coleridges analys just subjektets art och position – och vad är grundläggande i filosofin om icke just detta?

Något liknande gäller Esterhammers diskussion av överensstämmelser mellan talaktsteorin och Humboldts språksyn, där hon explicit erkänner "Humboldt's ideas are still more closely related to the work of Emile Benveniste, the structuralist linguist" (s. 65), varefter hon förklarar att även den senare har en talaktsteori och diskuterar överensstämmelser mellan Humboldts idéer och denna. Även här finner hon dock en mer dynamisk syn på jaget och världen hos den äldre tänkaren. Betydligt mer lyckosam är Esterhammer när hon i slutet av sin essä läser Coleridges dikt "Frost at Midnight" i ljuset av hans medvetandefilosofi.

Marie-Louise Svanes och Lis Møllers antologi innehåller två alldeles utmärkta svenska bidrag. Otto Fischer utgår i sin läsning av P.D.A. Atterboms *Minnes-runor* från Friedrich A. Kittlers *Aufschreibesysteme 1800/1900*. I kraft av 1700-talets pedagogiska reformer och moderns nya roll lärde sig barnet läsa, inte som tidigare av fadern, utan av modern. Barnets inläring av ord och meningar utantill ersattes av ljudandet, en inläring via språkets fonetiska enheter. Fischer finner ett belysande exempel i de fyra versionerna av Atterboms *Minnes-runor*. I den första versionen 1807 lär sig Per Daniel läsa av fadern – medan han i den tredje versionen som trycktes i *Phosphoros* 1812 lär sig läsa av modern. Den som först på ett vetenskapligt sätt fäst vikt vid olikheten är Vivi Edström i en betydelsefull uppsats i *Samlaren* 1969 som Fischer hänvisar till.

Men Fischer går vidare och utifrån ett citat ur den tredje versionen kan han visa hur alfabetiseringen separerats från utbildningen i övrigt och associeras med lek och intimitet. Medan fadern förbindes med berättelsen, tolkningen och skriften förbindes modern med rösten.

Fischer diskuterar sedan moderns röst i Kittlers system och hos Atterbom – även ett brev från skalden till Schelling anföres – och avslutar med en klagörande analys av Atterboms kärleksdikt "Erotikon", där det kvinnliga "hon" förvandlas till ett "du", vilket visar sig vara läsaren: "Och en suck du åt Författarn ger"! Scenen med den läsande broderande kvinnan får en intim prägel, den erotiska temperaturen sjunker och begäret i texten tar mot diktens slut snarast gestalt i en infantil önskan om bekräftelse

Det andra svenska bidraget är en av de tre psykoanalytiskt influerade essäerna i antologins sista avsnitt "The Romantic Other". Efter inledande reflexioner om kvinnan i romantiska diktverk utreder Cecilia Sjöholm det omedvetnas och drifternas roll i några av Schellings verk, bl. a. *System des transcendentalen Idealismus* (1800). Sjöholm utgår från Luce Irigarays tankar om mannens filosofiska diskurs som en spegelstruktur med kvinnan ställd utanför; kvinnan blir intet, där mannen är varat, och differens, där mannen är identitet. Schelling skiljer sig enligt Sjöholm från de flesta manliga filosofer däri att den sexuella differensen inte elimineras i hans filosofiska kraftfält, utan blir en av hans polariteter. Hans konstfilosofi kommer därmed att också integrera det kvinnliga.

Differensen är hos Schelling produktiv och hans universum är organiskt, ett kraftfält med attraherande och repulsiva krafter. Konstnärligt skapande är för Schelling en kraft på gränsen mellan kroppsligt och själsligt. För Schelling har poesin och dess sinnebilder sitt ursprung i spänningsförhållandet mellan det medvetna och det omedvetna och detta omedvetna kan kallas natur, negativitet eller materia. Det är snarare en drivkraft för begäret än begärets objekt, ett motstånd gentemot vilket medvetandet kan expandera.

I Schellings konstfilosofi är konsten syntesen av frihet och nödvändighet, konsten är "bewußte Unendlichkeit" och konsten uppstår i spänningarna, bl. a. mellan manligt och kvinnligt. Naturen blir därmed också det passiva, det feminina, det motståndskraftiga Andra som aldrig helt kan uttryckas utan blott framvisas, t.ex. genom ett symboliskt konstverk. Sjöholm markerar försik-

tigt utvecklingslinjer mot Freud och Lacan, och betonar hur orden hos Schelling är underordnade det omedvetna. Avslutningsvis ställs Schelling i kontrast till Fichte, "le grand célibataire du monde".

Chenxi Tang intresserar sig för kärleken som kommunikationsform i det Luhmanninfluerade bidraget "The Erosion of Romantic Love: From Friedrich Schlegel to E.T.A. Hoffmann". Tang läser den manliga sexualiteten i Hoffmanns *Der Elementargeist* som en ironisk omvändning av det romantiska kärleksbegreppet, så som det kodifieras i Schlegels *Lucinde*. Problemet med Tangs läsning är att den förvandlar djup till yta och båda berättelserna förlorar i kraft. Den romantiska kärlekens filosofiska implikationer i *Lucinde* kommer i skymundan och Hoffmanns fixering vid besatthet och fetischism, liksom hans fascinerande berättarteknik, nämns, men hamnar utanför fokus.

Psykoanalytiskt inspirerad är även Ide Hejlskov Larsens undersökning "Dickinson and Whitman at the Crossroads: Perfection, Gender, and the Embryo of a Modernist Split Subject". Båda diktarna fokuserar det splittrade subjektet och det omedvetna demoniseras. Hos Walt Whitman finner Hejlskov Larsen en fruktan för djup masochistisk och exhibitionistisk homosexualitet relaterad till fruktan för att bli kastrerad av det kvinnliga Andra, medan Emily Dickinsons subjekt ständigt pendlar mellan extremer och är sammanvävt med samhällets normer. Ibland förvandlas sålunda pionjärmyten till en demonisk myt om förstörelse och narcissism.

I "William Blake and the Gothic Sublime" läser Ib Johansen Blakes profetiska texter "Tiriël" (1789) och "The French Revolution" (1791) med franska revolutionens apokalyptiska diskurs som kontext.

I antologins enda (dessvärre något mångordiga) franska bidrag, Alain Montandons "Poétique du rêve et théories de l'écriture dans l'Europe romantique" används drömbegreppet som paradigmatiske modell för förståelse av romantikerna. Exempel från De Quincey, Jean Paul, Novalis, Hoffmann och Senancour m.fl. visar hur drömmens metaforiska och metonymiska arbete kan tillämpas på det poetiska språket, men Montandons analys kunde i mitt tycke ha drivits längre med hjälp av t.ex. psykoanalytisk teori.

"Image, Imagery and Imagination" i romantiken vore ämne för en egen volym. Här diskuterar

Alice Kuzmar hypervisualiteten och det hallucinatoriska seedet inom romantik och postmodernism. Hon behandlar Novalis diskussion av perceptionen i *Das Allgemeine Brouillon* och det intensiva bildspråket i hans mest kända skönlitterära verk. Kuzmar pekar även på den synliga världens instabilitet och hypnotiska verkan i Tiecks *Der Runenberg*. Inspiration har hämtats bl.a. ur Christine Buci-Glucksmanns barockstudier.

Jämte Hoffmann är Tieck också centralfigur i Andreas Böhns bidrag "Images and Counter-Images: Quotations of Forms and Genres in Tieck and E.T.A. Hoffmann". Här fokuseras den romantiska konstnsagan som blandar gener och reflekterar över sitt eget utsägensätt. *Der goldene Topf* och "Des Lebens Überfluß" blir de främsta exemplen.

Klaus Peter Mortensen undersöker spegelmotivet hos Turner och Wordsworth. Hos Turner upplöses gränsen mellan reflexionen och den reflekterade fenomenvärlden och hans sista verk blir ljuslandskap. Mortensen undersöker vidare interaktionen mellan medvetande och natur samt motiven dubblering, spegling och reflexion i några Wordsworthdiktter, bl.a. "There was a boy" (ämne även för Paul de Man i *The Rhetoric of Romanticism*, vilket kunde ha angivits), *The Excursion* IX:439 ff. och "Elegiac Stanzas Suggested by a Picture of Peele Castle", medan ett interartiellt komparationsförsök mellan de båda konstnärerna stannar vid mycket allmänna överensstämmelser (s. 141).

Carl Gustav Carus *Briefe über Landschaftsmalerei* är ämnet för Diana Behlers informationsrika bidrag, där såväl den måleriska traditionen från Caspar David Friedrich som Schellings tankar om Världsjälen beaktas. I romantisk estetik fungerar bilden som en hermeneutisk process involverande såväl iakttagare som iakttaget. I Carus texter betonas subjektets kontroll av naturen genom den konstnärliga avbildningen, men inte det mystiska försjunkandet i naturen.

Högst intellektuell nivå bland den andra avdelningens fem bidrag håller Isak Winkel Holms eleganta och precisa undersökning av det litterära bildspråket i Kierkegaards filosofiska arbeten: "The Overgrown Space: Romantic Imagination and Arabesque in Søren Kierkegaard's *The Concept of Irony*" som inleds med en polemik mot D. Gouwens, som hävdar att Kierkegaard transformerar fantasin och förflyttar den från papperet till existensen själv. Holm utgår sedan

från Kierkegaards diskussion av Platons stilistiska duplicitet, d.v.s. den textuella strategi som tillåter författaren att ständigt växla mellan myt och dialektik. Kierkegaards text medierar mellan Hegels rationalistiska syn på Platon och Fr. Schlegels skrifter, där i stället Platons *stil* betonas. Kierkegaards schackdrag är att införa en temporal aspekt: Platon skulle röra sig från en sokratisk och romantisk bildestetik till en hegeliansk begreppslighet, med hans egna ord från ”Mythe” till ”Billede”. Fantasin skulle först släppas fri, sedan tuktas av begreppsligheten för att förmedla återkomma på ett högre plan.

Emellertid, menar Holm, kännetecknas Kierkegaards egen estetik snarast av *språnget* från myt till bild, inte av dialektik. Av Johannes Climacus / Kierkegaard bejakas precis som av romantikerna vår labyrintiska tillvaro i dess arabeskatart brokiga mångfald som en förutsättning för ett tänkande mindre abstrakt och mer livsnära än Hegels.

Efter en hastig blick över innehållsförteckningen kan Lis Møllers och Marie-Louise Svanes antologi tyckas innehålla en salig blandning av allmänna översikter, filosofiska reflexioner och abstrusa detaljstudier. Men vid läsningen blir läsaren allt mer klar över att hon/han inte ser ut över en hög skärvor utan rakt in i ett kalejdoskop. Ständigt tycks det ena bidraget på ett fascinerande sätt belysa det andra, någon gång i direkt dialog, men oftare rent associativt. De båda redaktörerna visar sig vara två sanna romantiker som i sitt redaktörskap förmått anpassa sig till estetiken i bröderna Schlegels *Athenäum*. Deras symposievolymer blir fascinerande och verkningsfulla genom att den avstår från universella anspråk och lyfter fram fragmentet, aforismen, den lyriska dikten, konstnsagan och dialogen som föremål för vetenskaplig analys och reflexion; volymer kan fungera som startpunkt för en progressiv universalvetenskap om den litterära romantiken och dess texter.

Roland Lysell

Strindbergs Brev XXI–XXII. Supplement 1857–1892 och 1893–1912 med generalregister. Utgivna av Björn Meidal. Albert Bonniers Förlag. Stockholm 2001.

Utgivningen av August Strindbergs samlade brev har slutförts med två supplementband, Brev XXI och XXII. Inalles i hela sviten är det fråga

om 8832 epistlar, de hundratals breven i noterna oräknade. Det är ett storverk som förts i hamn av i första hand huvudredaktören Björn Meidal men också i någon mån av den skiftande stab av arkivletare och korrekturläsare som han har haft tillgång till och av finansären, Riksbankens Jubileumsfond, som möjliggjort projektet. Strindbergs i breven ofta upprepade kritik att brevmottagare som negligerar att svara är ociviliserade kan – mutatis mutandis – också gälla för en nation; det land som inte ger ut sina stora författares brev förtjänar inte att räknas till de verkliga kulturländerna.

För Strindbergsforskare betyder utgåvan att alla kända brev blivit tillgängliga och lätt åtkomliga – därutöver erbjuds åtskillig kunskap om deras kontext. För alla läsare erbjuder breven det enda porträtt av Strindberg på vilket han framträder i all sin komplexitet och den mest omedelbara, ofriserade och moderna Strindbergsprosan.

Till de tidigare utgivna tjugo banden, med 8112 kronologiskt ordnade brev från 1858 till 1912, läggs nu de två supplementbanden som samlar upp efterskörden bestående av 720 (numrerade) brev. Att den blivit rik är inte att förvåna; utgivningen har tagit ett drygt halvt sekel i anspråk – inklusive ett uppehåll på tretton år. Åtskilliga brev har framkommit under utgivningens gång, ofta för sent för att kunna placeras i rätt volym. Flera brev uppdagades kort efter utgivningen av Brev I, 1948 – det gäller till exempel brevet till brodern Oscar hösten 1871 (S21) som publicerades året därpå, d.v.s. 1949, i Meddelanden från Strindbergssällskapet; det har således fått vänta i drygt 50 år innan det har kunnat placeras i den samlade och definitiva brevtgåvan.

Supplementbanden utgör en efterskörd också i annan mening. Trots åtskilliga glansnummer blir det samlade intrycket något matt – brevkistan har skrapats i botten. Till de mer uppseendeväckande epistlarna hör brevet till Pehr Staaff 1883 – först tryckt i min bok om Strindberg som brevskrivare, 1994. Det påträffades 1980 i Carlheim-Gyllensköldsamlingen på Kungliga biblioteket – Strindbergs gode vän Vilhelm Carlheim-Gyllensköld förberedde redan före Strindbergs död en utgåva av vännens brev. På en lapp som var fästad vid brevet stod skrivet: ”Ett mycket svinaktigt brev att skriva [det vill säga skriva av] sjelf”. ’Svinaktigheten’, som nog förklarar varför brevet inte publicerats tidigare,